

Inventari dels rellotges de sol a la Conca de Barberà

Manel Martínez i Garcia

Inventari dels rellotges de sol a la Conca de Barberà

Manel **Martínez i Garcia**
manelmar@tinet.cat

Resum: Els rellotges de sol són enginys d'altres temps que, combinats amb característiques artístiques, fan que la façana d'un mas, una casa o una església pugui lluir més i alhora ser, també, un punt de modernitat i orgull del seu propietari. Normalment serà la façana orientada al sud on trobarem els rellotges de sol.

No sempre, però, es tracta de rellotges artístics i ben calculats, també són freqüents aquells rellotges elaborats pels propis pagesos a la caseta de tros o a la pallissa.

Paraules clau: rellotges de sol, arquitectura, gnòmon

Abstract: Sundials are devices that other time that, combined with artistic features, make the façade of a house, a house or a church to look more beautiful. They are also a point of pride and modernity of the owners. Usually in the façade oriented south is where the sundials are.

Not always they are artistic clocks and well calculated, those clocks are also frequently made by farmers themselves in the cabin of plot or in the hayloft.

Keywords: sundials, architecture, gnomon

Introducció

Aquest treball és el resultat de l'inventari del patrimoni arquitectònic rural de la Conca de Barberà empresa fa més de deu anys, la qual cosa m'ha facilitat la localització dels rellotges de sol. En total n'hem comptat i descrit 77, xifra molt superior als catàlegs realitzats per algunes associacions que es poden consultar per Internet que a la Conca no sobrepassa els 24.

«Les hores passen com la vida», aquest és un dels molts lemes que acompanyen els rellotges de sol.

Els rellotges solars són un patrimoni cultural que cal preservar i difondre, siguin esculpits, gravats, esgrafiats o pintats a la façana d'una església, d'una masia, de petits masos o, simplement, d'una pallissa, tots amb la mateixa finalitat: marcar l'hora solar. A la nostra comarca la mostra és àmplia: des del segle XVI fins a rellotges actuals que únicament serveixen com a element de decoració.

Tipologia

El rellotge de sol indica l'hora solar a través de l'ombra produïda pel sol i una vareta anomenada gnòmon o estil sobre un quadrant on hi ha assenyalades les hores. Els tipus són diferents: horitzontals, verticals, equatorials, etc. Tots els que hem inventariat, però, són verticals. Són els que trobem en un pla vertical, normalment una paret, i per regla general amb orientació sud, encara que hi hagi diferències ja que la paret no sempre està perfectament orientada al sud la qual cosa causa diferents declinacions que s'han de corregir al quadrant, sent la primera regla per diferenciar-los l'orientació del quadrant on hi ha el gnòmon o estil.

Antecedents

L'antiguitat del rellotge de sol no està concretada però el seu invent el podríem qualificar com el primer amb càlculs científics. Segurament el primer rellotge devia sorgir a partir d'observar l'ombra produïda per algun objecte (per exemple un bastó) Amb el pas dels segles aquelles primigènies observacions es van anar perfeccionant. Tenim referències del rellotge de sol a les primitives grans cultures de Babilònia, Mesopotàmia, Egipte i Grècia. Els astrònoms i matemàtics àrabs varen ser, però, els qui aconseguiren desenvolupar una tècnica perfecta per als càlculs solars.

Els segles xvii i xviii foren els de màxima expansió dels rellotges de sol, la seva època daurada, ja que aconseguiren una gran exactitud i precisió. Les façanes de palaus, monestirs i esglésies foren escenaris de la construcció d'artístics rellotges de sol que combinaven la ciència de la gnomònica amb la bellesa del disseny.

A la Conca, el rellotge de sol de l'església de Sant Salvador de Vimbodí de 1591, és un dels exemplars verticals ubicats en façana més antics de Catalunya.

Del primer quart del segle xviii trobem dos rellotges al monestir de Poblet, de 1715 i 1719, i els de l'ermita dels Torrents de Vimbodí, de 1715. També en trobem un altre a l'església parroquial de Santa Maria de Montblanc de l'any 1727. Del darrer quart de la mateixa centúria encara hi ha dos rellotges de sol a Pontils, a can Rosell i a la masia les Planes, ambdós amb data de 1773 i propietat de Joan Vidal Romeu. Posteriorment cal esmentar tres rellotges del segle xix: a Rojals dos, el primer la plaça (del 1818) i el segon al mas de Magí (del 1892); i l'altre a Barberà (del 1866).

La resta dels rellotges de la Conca dels quals coneixem la data són tots del segle xx i un del XXI (de cal Cabaler de Solivella, de l'any 2000).

El quadranter

El quadranter és la persona dedicada a calcular el quadrant, ha de conèixer els principis de la gnomònica, la ciència que estudia la construcció i la resolució tècnica dels rellotges de sol, combinant-hi astronomia, física i matemàtiques.

Així doncs, a l'hora de construir un rellotge de sol s'ha de tenir en compte el seu ofici i després afegir-hi el vessant artístic, bé sigui en els materials emprats o en el disseny.

Una bona part dels rellotges catalogats a la Conca de Barberà van requerir dels coneixements d'algun quadranter. És possible que en ocasions els seus autors fossin monjos cistercencs del monestir de Poblet, especialment per als rellotges de Vimbodí i el seu terme municipal, que és on precisament trobem els exemplars més antics i més ben elaborats. El cas de l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents sembla força evident: el 1714 s'hi realitzaren unes profundes reformes sota el vistiplau de l'abat Escuder i els dos rellotges de sol existents daten de 1715, el mateix any que un dels rellotges de sol del mateix monestir.

Hi ha però, un bon nombre de rellotges de sol en la realització dels quals de ben segur que no hi ha intervingut cap especialista, són aquells que podríem anomenar rellotges de pagès, elaborats amb gran senzillesa i on els càlculs són simples, només observacions fetes, ajudades amb un rellotge mecànic. Són rellotges molt rudimentaris, on l'ombra projectada per l'estil o gnòmon col·locat pel pagès marca les hores concretes només de l'època de l'any en que està fet, sense tenir present cap altre càlcul.

Localització

El poblament a la Catalunya Nova és concentrat, tot i això, alguns termes municipals tenen la població dispersa en masies, com per exemple Rojals, Prenafeta, l'Espluga de Francolí o la Baixa Segarra. Les masies més grans comptaven amb el seu propi rellotge de sol i en alguns casos (com el mas espluguí d'en Xup), fins i tot dos. Tenir un rellotge de sol a la façana de casa era símbol de cultura i modernitat dels seus propietaris.

Els rellotges de sol de les grans masies són generalment els més artístics o els més elaborats, per contra, els rellotges de sol de masets i pallisses, són molt rudimentaris, sense càlculs elaborats i amb materials senzills com ara els revocats d'argamassa.

En els pobles, els rellotges de sol són a les cases particulars i als edificis religiosos (esglésies, ermites i monestirs).

En referència al monestir de Poblet, alguns monjos devien tenir coneixements gnomònics; ja que al monestir trobem fins a tres rellotges de sol: del 1715 i 1719, hi ha els rellotges de sol del campanar –al costat de cimbori del monestir– i el del Palau Nou de l'abat i, segurament, n'hi devia haver hagut algun altre, desaparegut després de la desamortització de 1835, ja que trobem alguns fragments de pedra d'un rellotge de sol –que es conserven dins de les dependències del monestir– col·locats sobre una base en forma de trencacloques.

Inventari dels rellotges de sol a la Conca de Barberà segons l'edifici

L'inventari per municipis

Els municipis amb més rellotges de sol són Montblanc i Vimodó, amb 18 i 14, respectivament; els segueix Solivella amb onze rellotges; l'Espluga de Francolí amb set; Barberà de la Conca amb quatre; Blancafort i Pontils amb tres rellotges cadascú; Conesa, Senan, Rocafort de Queralt, Sarral, Santa Coloma de Queralt, Vallclara i Vallfogona de Riucorb amb dos i, finalment, Vilanova de Prades, Vilaverd i Passanant amb un de sol.

Distribució dels rellotges de sol per municipis

Municipi	Localització
Barberà de la Conca 4 rellotges de sol	-Carretera, davant del celler cooperatiu -Cases que donen a la carretera -Pallissa restaurada a les Eres -Caseta de tros al costat de la carretera de Cabra del Camp
Blancafort 3 rellotges de sol	-Pallissa al costat de la carretera de l'Espluga en sortir del poble -Caseta de tros, al camí de la Serra del Tallat -Petita masia al costat de la carretera dels Omells de na Gaià
Conesa 2 rellotges de sol	-Mas de Sabella -Mas d'en Reig
L'Espluga de Francolí 7 rellotges de sol	-Mas d'en Xup (orientació sud) -Mas d'en Xup (orientació oest) -Carrer Lluís Carulla i Canals, 34 -Maset de l'avi, a la carretera de Senan -Masia a la carretera de Senan -Museu de la Vida Rural -Mas de Mora
Montblanc 18 rellotges de sol	-Mas la Planella, casa Davalillo (Prenafeta) -Església de Santa Maria -Mas Nou (Prenafeta) -Carrer Solà, 69 (Lilla) -Carrer de Baix (La Guàrdia dels Prats) -Masia a l'esquerra de la carretera de Prenafeta (Prenafeta)

- Mas de Magí (Rojals)
- Plaça Major (Rojals)
- El Pinetell (Rojals)
- Caseta a la Romiguera (la Guàrdia dels Prats)
- Carretera de Tàrrega (mas del Coronel)
- Maset de la Creu (2 rellotges)
- Molí de la Farga
- Mas Caret (la Bartra, Rojals)
- Mas d'en Tous (la Bartra, Rojals)
- Molí del Pere o de Baix
- Mas del Jaumet (Rojals)

Passanant i Belltall

1 rellotge de sol

-Església de Passanant

Pontils

3 rellotges de sol

- Can Rossell, fora del poble
- Mas del Rata, carretera de Santa Coloma de Queralt
- Església de Pontils

Rocafort de Queralt

2 rellotges de sol

- Masia al costat dret de la carretera de Santa Coloma
- Pati interior (carrer de Santa Llúcia, 17)

Sta. Coloma de Queralt

2 rellotges de sol

- Mas d'en Bries
- La Pobla de Carivenys (carrer de la Font, 4)

Sarral

2 rellotges de sol

- Montbrió de la Marca
- Pati interior del celler cooperatiu

Senan

2 rellotges de sol

- Carrer del Castell, 8 (Cal Benito)
- Plaça Major, 2 (Cal Casanova)

Solivella

11 rellotges de sol

- Carretera de Montblanc a Artesa, 85
- Carretera de Montblanc a Artesa, 23
- Caseta de camp, X:346801 i Y:4590783
- Caseta al costat de la Carretera de Sarral
- Caseta a prop del molí de les Caixes
- Masia i pallissa (2 rellotges), X:347799 i Y:4592702
- Masia del Xano
- Caseta de tros: X:350404 i Y:4591203
- Mas del Pedrol
- Mas de Tuells

Vallclara

2 rellotges

- Carrer del Corraló, 6 (darrera de la casa)
- Carrer Major, 21

Vallfogona de Riucorb

2 rellotges

-Plaça Major, 1

-Plaça de Francesc Vicenç Garcia, 3

Vilanova de Prades

1 rellotge

-Carrer de Sant Antoni, 1

Vilaverd

1 rellotge

-Ermita de la Mare de Déu del Montgoi

Vimbodí i Poblet

14 rellotges

-Ermita de la Mare de Déu dels Torrents (façana oest)

-Ermita de la Mare de Déu dels Torrents (façana sud)

-Ca l'Assistidor o cal Pastor (al costat monestir de Poblet)

-Església de Sant Salvador

-Carrer de la Indústria

-Mas de Dalt

-Monestir de Poblet (dalt d'un campanar, al costat del cimbori)

-Monestir de Poblet (restes d'un rellotge de sol que es conserva dins del monestir)

-Monestir de Poblet (a la part posterior del Palau Nou de l'Abat, mirant els horts del monestir)

-Granja Mitjana (Carretera de Poblet a Prades)

-Pla d'en Guerra

-Caseta al camí de la Font d'en Bric

-Caseta al camí del Codoç: X:337775 i

Y:4587897

-Mas de la Cova

Conservació, restauracions i pèrdues

L'estat de conservació dels rellotges de sol a la Conca de Barberà és per norma general dolent i, en alguns casos, arriba a ser deplorable. Fins a 36 rellotges es poden catalogar en mal estat de conservació, 13 rellotges com a regular i 27 rellotges en bon estat.

Al llarg del la darrera dècada he pogut constatar algunes restauracions, l'exemple més clar el tenim a la plaça major de Rojals, també al mas de la Planella de Prenafeta s'ha fet una restauració de l'esgrafiats que acompanya el quadrant del rellotge de sol, però aquest no ha estat refet.

Hi ha dos rellotges de sol d'aquest inventari que hauríem d'eliminar ja que a causa de reformes a les façanes han desaparegut del tot. Es tracta del rellotge del mas del Coronel de Montblanc i el de l'església de Pontils.

Lemes

Alguns dels rellotges de sol van acompanyats de frases o sentències de tipus filosòfic, moral, religiós o simplement una frase enginyosa, tant en llengua catalana o llatina, les frases són:

-Quan el sol riu d'alegria, jo dic les hores del dia (l'Espluga de Francolí)

-*Ars foveat fidem, fides foveat artem* (Prenafeta)

-*Tempus fugit* [El temps passa] (masia al costat de la carretera de Prenafeta)

-*Nunciat horas vita tua* [Anuncia les hores de la teva vida] (can Rosell, Pontils)

-*Solis et artis opus* [Obra del sol i de l'art] (masia Planes, Pontils)

-De temps en temps, mudança fa lo temps (Vallfogona de Riucorb)

-Raja i plora (Vilanova de Prades)

Malauradament, en alguns casos la mala conservació fa impossible poder llegir el text com passa als dos rellotges del mas d'en Xup i al de la granja Mitjana de Vimbodí.

També hi ha el cas del rellotge de sol de l'església de Vimbodí que té una inscripció a la part inferior.

Bibliografia

DD.AA. (2004), *Rellotges de sol de Catalunya. Un patrimoni per descobrir*. Societat Catalana de Gnomònica, Editorial Efadós, el Papiol.

PALAU, Miquel (1982), *Historia y trazado de los relojes de sol*, Editorial Millà, Barcelona.

PAVANELLO, G.C. i TRINCHERO, A. (1998), *Relojes de sol. Historia, funcionamiento, construcción*, Editorial De Vecchi, Barcelona.

Recepció: Gener 2012

Valoració: Josep M. Grau i Pujol

Acceptació: Febrer 2012

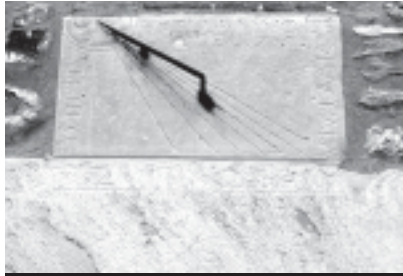
apèndix gràfic

1 Rellotge de 1591 a la façana de l'església de Vimbodí i Poblet.

2 Rellotge declinat, dalt una espadanya del monestir de Poblet (1715).

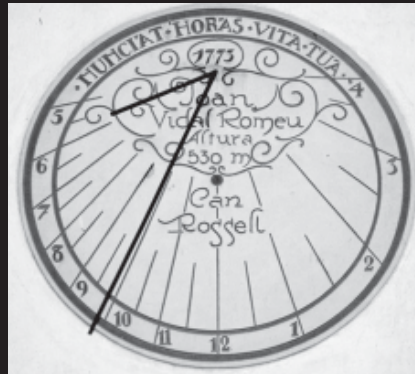
3 Un dels rellotges de l'ermita dels Torrents de Vimbodí (1715).

4 Rellotge a la façana de Santa Maria de Montblanc (1727).

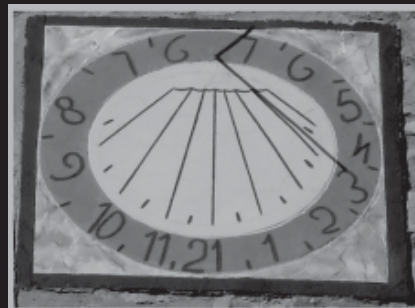
5 Rellotge de sol a Can Rosell de Pontils.

6 Rellotge de sol a la masia les Planes, actualment Can Rata, de Pontils (1773).

7 Un dels rellotges de sol del mas d'en Xup de l'Espluga de Francolí.

8 Rellotge de sol d'una casa de Senan.

9 Rellotge de sol d'una casa de Barberà de la Conca.

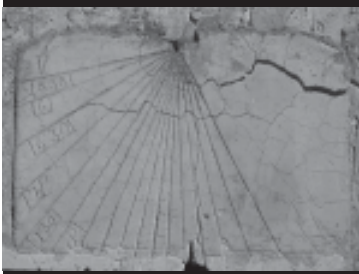
10 Rellotge de sol d'una casa de l'Espluga de Francolí.

11 Rellotge de sol d'una casa de Solivella.

12 Rellotge de sol d'una casa de la Guàrdia dels Prats.

13 Rellotge de pagès d'una caseta de tros de Solivella.

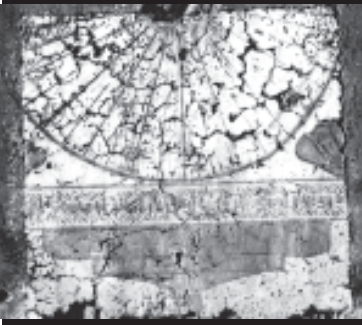
14 Rellotge de pagès d'una pallissa de Barberà de la Conca.

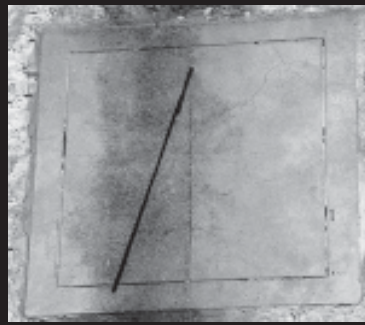
15 Rellotge prefabricat del maset de l'Avi de l'Espluga de Francolí.

16 Rellotge de decoració fet amb rajola de ceràmica de la carretera de Senan.

17 Rellotge de sol en mal estat de conservació de la Granja Mitjana de Vimbodí.

18 Rellotge de sol en mal estat de conservació del mas de la Cova de Vimbodí.

19 Rellotge de Rojals abans de ser restaurat.

20 Rellotge de Rojals després de la restauració.

21 Mas la Planella de Prenafeta abans de la restauració.

22 Mas la Planella de Prenafeta durant el procés de restauració

23 Mas la Planella de Prenafeta després de la restauració.